

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.98

Наталія Матейко

ПЕРШОПРИЧИНИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЙ ДУХОВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Сучасне суспільство характеризується зростанням різноманітних форм адиктивної поведінки, основними причинами якої є втрата смислу та цінності життя. Адикції, або пристрасті, – це одержимості різного ступеня напруженості й сили, що впливають на різноманітні сторони душевного життя людини. Профілактику адиктивної поведінки рекомендовано здійснювати шляхом застосування цілісної системи самовдосконалення та самотрансформації, тобто духовного саморозвитку особистості.

Ключові слова: адикція, пристрасть, душа, духовний розвиток, духовна психотерапія.

Modern society is characterized by the growth of various forms of addictive behavior, which is the main cause of loss of meaning and value of life. Addiction or passion – this obsession with varying degrees of intensity and energy, affecting all aspects of mental life. Prevention of addictive behavior should be carried out by using an integrated system of self-improvement and human transforming itself, that spiritual self-identity.

Key words: addiction, passion, soul, spiritual development, psychotherapy.

Актуальність теми дослідження. Адиктивна, або залежна, поведінка набуває масового характеру, з'являються нові залежності, кількість яких за сучасними даними перевищує 200 видів. Спектр залежностей поширюється від адекватних прихильностей, які сприяють творчому чи душевному самовдосконаленню й вважаються ознакою норми, до розладів, які призводять до психосоціальної дезадаптації.

Небезпека полягає в тому, що процес вживання речовин, прив'язаність до предмета, дії чи думок супроводжується розвитком інтенсивних емоцій і набувають таких розмірів, що починають керувати людиною. Потяг до предмета пристрасті іноді виявляється сильнішим від інстинкту самозбереження. Перебуваючи у своєрідному «віртуальному» світі, особа не тільки не вирішує власних проблем, а й зупиняється в особистісному розвитку, а в деяких випадках навіть деградує. Це супроводжується звуженням соціальних зв'язків, страхом перед реальним життям, бажанням втекти від повсякденності в ілюзорний світ своєї уяви.

Аналіз останніх досліджень. Термін «адиктивна поведінка» був запропонований американським дослідником В. Міллером 1984 р. і активно почав використовуватись у вітчизняній наркологічній практиці С. Кулаковим (1989) та А. Лічко (1991). Сьогодні концепція адиктивної поведінки розроблена сучасними дослідниками досить детально (Б. Г. Братусь, С. В. Березін, А. П. Донських, В. Ю. Зав'ялов, Ц. П. Короленко, К. С. Лисецький, О. Є. Личко, Н. Ю. Максимова, В. Д. Менделевич, Г. В. Старшенбаум, Н. А. Сирота, Д. В. Четвериков, В. М. Ялтонський та ін.).

Крім хімічних залежностей (тютюнопаління, алкоголізм, гамбринізм, наркоманія, залежність від стимуляторів), виділяють поведінкові адикції (трудоголізм, еротичні (любовні, сексуальні й уникання), різні види б'юті-адикції, гемблінг, шопінг (оніманія), (Steadman H., 1988; Короленко Ц. П., Донських Т. А., 1990; Егоров А. Ю., 2007); болтоголізм (Harrington N.G., 1999; McCroskey J. C., Richmond V. P., 1995; Егоров А. Ю., 2005), комп'ютерна й інтернет-залежність (нав'язливий веб-серфінг, кібероніomanія, кіберкомунікативна й кіберсексуальна залежність, obsесивна пристрасть до роботи з комп'ютером, інтерент-гемблінг (Griffiths M., 1995, Goldberg I, 1996; Orzack M., 1998, Young K., 1998); залежність від мобільних інформаційно-комунікаційних пристроїв тощо; інтернет-залежної поведінки (Юр'єва Л. М., Чабан О. С., Пілягіна Г. Я, Бугайова Н. М.).

Серед «новітніх» видів нехімічних залежностей виділяють екзистенційну залежність (утрату сенсу життя з метафізичною інтоксикацією), залежність від зовнішності, самотність як варіант залежності, співзалежність (залежність від контролю значущої людини), інформаційну залежність від ЗМІ, PR, реклами. Як окремий вид залежності, автори виділяють залежність від обмежуючих переконань, які здатні призвести до формування невротичних розладів і психосоматичних захворювань (А. Котляров, А. Курпатов).

Значний внесок у розуміння природи психічних процесів, з позицій духовної психології здійснили І. А. Ільїн, В. В. Зеньковський, М. В. Савчин, архієпископ Херсонський Никанор, митрополит Антоній (Храповицький), С. С. Гогоцький, В. С. Серебренников, Н. О. Лосський, В. І. Несмелов, В. В. Розанов, Е. Н. Трубецької та інші.

Сучасна психологія розглядає пристрасть як сильне, стійке, усеохоплююче почуття, яке домінує над іншими спонуканнями людини й призводить до зосередження на предметі пристрасті всіх її сил і прагнень. Турбота про надмірне задоволення потреби, яка є неприйнятною самій суті людини, перетворюється в пристрасть, тобто залежність.

У теорії поля Курта Левіна пристрасть – це стан індивіда, за якого він не здатний здійснювати вільну поведінку в полі мотиву, який є предметом пристрасті. Польова поведінка є не вільною, оскільки визначається зовнішнім для людини середовищем – поле має владу над людиною. Польова поведінка пристрасті виникає не через слабкість намірів, а внаслідок сильного психологічного притягання предмета пристрасті [3, с. 112].

Мета статті – психологічний аналіз і встановлення першопричин адиктивної поведінки особистості з позицій духовної психотерапії.

Виклад основних положень. Сьогодні все частіше виникає необхідність пошуку спільного напрямку в науковому та релігійному розумінні особистості. Представник гуманістичної психології Е. Фромм зазначав, що сучасна людина – «або споживач, або товар, який треба якомога вигідніше продати, а його Доброта, Розум, Совість відійшли на другий план»; духовна складова людського життя вже не є домінантною, що, своєю чергою, несе небезпеку для всебічного та гармонійного розвитку особистості. [1, с. 18; 6 с. 90].

Категорію пристрасті розглядали ще І. Кант, Б. Спіноза та інші. Арістотель виділяв пристрасть як один із провідних мотивів поведінки: «Те, внаслідок чого ми здійснюємо той чи інший вчинок, є прагненням, яке буває трьох видів: пристрасне бажання, порив, хотіння».

Для дослідження причин адиктивної поведінки ми звернулися до психологічного аналізу аскетичної спадщини святих отців церкви Єфрема Сиріна, Іоанна Ліствичника, Ніла Синайського, Григорія Палами, Серафима Саровського, Іоанна Кронштадтського, Силуана Афонського та ін. Унікальність цієї спадщини в тому, що в ній представлено глибокий виклад природи й практичний досвід подолання людських пристрастей і набуття чеснот.

Не складно помітити, що слово «пристрасть» походить від слова «страждати» і вказує на яке-небудь внутрішнє захворювання. Пристрастю є той гріх, який таїться в душі й часто повторюється. Святі отці так пояснюють відмінність між пристрастю і гріхом: «пристрасть існує в душі, а гріховне діяння тілом видимо здійснюється». Тобто пристрасті є природними здатностями душі, але розбещені гріхом [2, с. 248].

Як зазначає Силуан Афонський, «пристрасті – суть одержимості різного ступеня напруження та сили. Приваблююча сила пристрасті полягає в очікуванні насолоди та задоволення». Це автономні психічні комплекси, які включають ментальні, емоційні, мотиваційні, вольові й предметні структури, які домінують у душі, визначаючи поведінку людини й впливаючи на різноманітні сторони душевного життя та психічну структуру поведінки людини.

У трактуваннях пристрасті, що базуються на вивченні праць святих отців Іоанна Кассіана, Єфрема Сиріна, Григорія Палами, Силуана Афонського, знаходимо, що пристрасть – це особлива схильність душі, яка має тенденцію до непомірного зростання й пригнічення всіх інших якостей душі та проявів особистості. Розвиток пристрасті є процесом деформації душевної сфери, який призводить до розладів духовного життя.

Пристрасть автономна, тому вона дуже стійка й довготривала. Як річ у собі, вона захищена від впливу волі та розуму. Її руйнівний вплив проявляється в тому, що вона або ненаситна, або агресивна стосовно людини, заміщує її природні потреби і займає їх місце і, як будь-яка патологія, змушує людину страждати [2, с. 84].

Аскетика виділяє вісім основних, властивих людині, пристрастей: зажерливість, блуд, грошолобство, гнів, печаль, смуток, марнославство, гордість. Кожна з них включає велику кількість пристрастей, які відрізняються ступенем напруги й сили, і, переплітаючись у різному співвідношенні в душі людини, визначають особливість, унікальність її характеру. Серед негативних рис характеру, зумовлених пристрастними нахилами людини, є й такі, які в повсякденній свідомості вважаються цілком допустимими. Такими є, наприклад, дратівливість, поміркованість, сором'язливість, гордість, вразливість, балакучість тощо.

Преподобний Іоанн Дамаскін стверджує, що людська душа поділяється на

розумну, дратівливу й пожадливу. У розумній частині занепалої людини панує гордість, нерозсудливість, нерозбірливість, невдячність; у дратівливій – пристрасті ненависті, гніву, злопам'ятності, заздрість, жорстокість, а в пожадливій – переважно тілесні втіхи – обжерливість, пияцтво, розпуста, перелюб, корисливість, жадоба багатства, тілесного задоволення [2, с. 259].

Пристрасна людина – невільна, бо є рабом своєї пристрасті, рабом гріха. Апостол Павло виразив це так: «Бо не розумію, що роблю; бо не те роблю, що хочу, а що ненавиджу, те роблю... Доброго, чого хочу, не роблю, а зле, якого не хочу, роблю» ([51,7: 15,19]).

Пристрасть виникає на основі природних людських потреб і бажань. З цього випливає, що протиприродні пристрасті виникають на основі природних. Будь-яке бажання – природне, тілесне чи духовне, соціальне чи культурне – сама людина може перетворити в пристрасть. Навіть саму релігійну віру можна довести до пристрасті, прикладом чому є релігійний фанатизм.

Таким чином, пристрасті є спотворенням душевних сил, оскільки людина не була створена разом із ганебними пристрастями. Як говорить преподобний Іоанн Ліствичник, «природних пристрастей і зла немає в людині; їй даровано багато чеснот...» [2, с. 251].

Тобто природним станом людини є присутність чеснот, тоді як пристрасті є протиприродним утворенням. Тож людина спотворила й перекрутила поруки душі, вивівши її із природного стану до протиприродного. Із цим важко не погодитись, адже природну потребу в їжі людина спотворила в пристрасть зажерливості (булімія), потребу продовження роду – у блуд тощо.

Схема розвитку пристрасті, що була створена одночасно на Сході Євангрієм Понтійським, а на Заході Іоанном Касіаном Римляном, включає нижчеподані етапи [7, с. 90–94].

Спочатку на людину починає здійснюватися який-небудь не зовсім чіткий вплив, первинним проявом якого буде формування у внутрішньому полі зору людини деякого образу. У людини безпристрасної такий вплив може зупинитися на цьому етапі, але якщо в неї є «місце», сприятливий ґрунт, то така енергія почне захоплювати душу людини, викликаючи специфічну насолоду, характерну для пристрасті. Тобто на початковому етапі появляється збудження, відчуття, причину якого людина не зовсім усвідомлює.

На наступному етапі, який має назву «приєднання», людина приймає це відчуття, воно стає усвідомленим сприйманням. Аскетика розглядає цей як переломний момент, оскільки в недосвідченій душі «сполучення» ще не отримає моральної оцінки. Тобто людина вже зрозуміла, що відбувається, тільки ще не знає, як до цього ставитися.

Для наступного етапу характерним є обдумування, аналіз, у результаті якого людина приймає відповідальність і здійснює вибір або на користь гріховного програшу, або на користь чеснот. У такий спосіб усі сили захопленої пристрастю людини спрямовуються до рішучої реалізації, за відсутності перешкод або пошуку можливостей.

Четвертий етап – це боротьба добра і зла, на якій базується

внутрішньоособистісний конфлікт, роздвоєння у свідомості між хочу і можу, можна – не можна. З усіма видами такої боротьби людина знайома з давніх часів і вони вважаються досягненнями її культури та внутрішнього розвитку.

Якщо захоплення повторюються, вони призводять до наступного етапу формування «навички», коли людина здійснює вчинок не вперше, слабне внутрішній опір, боротьба, відбувається звикання. Таке новоутворення в душі позбавляє людину свободи. Феофан Затворник пише, що пристрасті – це захворювання волі або несвобода.

Останній етап – власне пристрасть – це автономний психічний комплекс, який включає ментальні, емоційні, вольові й предметні структури, здатні домінувати в душі, визначаючи поведінку людини та впливаючи на різноманітні грані її життя.

Причинно-наслідковий зв'язок аморальних форм залежної (гріховної) поведінки очевидний. Як відомо, факторами існування венеричних захворювань, СНІДУ є не тільки мікроорганізми, а й подружнє невірність, статеві розбещеність, ранні сексуальні стосунки, сексуальні збочення тощо. Причинами алкогольної, наркотичної, хімічної та інших адикцій є егоїстичне прагнення отримати задоволення, слабодухість, утеча від життєвих труднощів у світ мрій і дурману [7, с. 95].

Так, до моменту особистісної зрілості в людини проявляються гріховні схильності, які ще не стали пристрастями. Далі з них поступово починають формуватися пристрасті. У когось адикція появляється навіть за відсутності сприятливого середовища для її формування, у когось – узагалі відсутня. Формування пристрасті/залежності – це складний механізм, що запускається повільно, по-перше, на основі гріха, по-друге, на основі людської природи [2].

Професор М.В. Савчин, досліджуючи природу знецінення духовності, відзначає, що сучасна особистість не постійна, не цілісна, а фрагментарна, без стрижня вибору, і не самодостатня, бо деструктивні впливи підірвали її духовну основу. Здоровішими й повноцінними є ті, хто демонструє різнобічність і гнучкість. Тому особистість стає ситуативною, ірраціональною, з нігілістичними тенденціями, живе у світі постійної комунікативної взаємодії, тобто віртуальному. У такої особистості вже немає місця для духовності. Коли душа (психіка) людини відірвана від духу, тоді вона черпає сили (одержує задоволення) від тіла, виснажуючи його (наркоманія, алкоголізм, проституція, туризм тощо) чи від соціуму (породжує конфлікти, маніпулювання іншими людьми, експлуатація їх), отримуючи від цього егоїстичне задоволення, що швидко минає, приносячи тривогу, сум, невпевненість, втрату сенсу життя. На такому шляху людина руйнує свою душевну рівновагу [5, с. 343].

Коли людина докладає внутрішнє, духовне зусилля (подвиг), вона звільнює душу від влади «світу цього» (пристрасної залежності) і слідує законам «миру іншого». («Дійсно завзятий, важкий і незручний подвиг, який здійснюється серед справ житейських», – св. Ісаак Сирін, Слово 50). Зміст духовного подвигу – звільнення душі від пристрасної залежності, тобто безпристрасність. Однак безпристрасність – не самоціль, а тільки засіб. Метою

ж є очищення душі. «Чистота душі є першочерговий дар нашій природі. Без чистоти душа не лікується від недугів гріха» [2, с. 146].

Людина нерелігійна, недуховновна прагне жити за «принципом задоволення», але не за «принципом реальності», і, тим більше, не за «принципом Божого благословення». Жити не за «принципом задоволення», встояти перед спокусами дуже непросто. Для цього необхідно духовне знання, духовний подвиг, праця душі для подолання потягу пристрастей [7, с. 94 – 98].

Аналізуючи моральні й духовні задатки людини, А. Швейцер дійшов висновку, що вони закладені в природі людини у вигляді схильності, яку науково обґрунтувати вдається лише певною мірою. Дар святості є таким же даром, як геніальність або та незборима вісь героїчного, душевного складу, яка робить людину здатною не тільки на окремих героїчний акт, а й на перетворення свого життя в героїчну повість [6, с. 96].

Як стверджує О.О. Любченко, кожній людині притаманні релігійні задатки. Наприклад, невід'ємною характеристикою здорової людини є інтелектуальні задатки. Розвиваючись, вони можуть переростати в релігійні здібності того чи іншого ступеня глибини. Основою релігійних здібностей є переживання Трансцендентної Присутності Бога та духовних моральних цінностей як головних засад свого буття. Як будь-які здібності, релігійні є результатом розвитку особистості, їхня присутність не залежить від того, чи відносить людина себе до віруючих, чи називає вона Досконалість, із якою співвідносить своє життя та буде стратегію свого буття [4].

Духовна психотерапія є методом, що опирається на християнські цінності і спрямована на допомогу людям, які перебувають у стані духовної кризи, втрати сенсу життя, які пережили життєві трагедії, перебувають в стані стресу чи невротичного розладу; сприяє духовному самовизначенню людини, прагненню до досконалого способу життя, який включає підвищення рівня емоційного та психосоматичного здоров'я, підвищення ступеня свободи вибору й почуття глибокого зв'язку з іншими людьми, природою та цілим космосом.

Основою методу є те, що людині допомагають набути власного духовного досвіду шляхом усвідомлення й прийняття власного психічного стану та психотравмальної ситуації як закономірного наслідку естетично неправильних учинків; очищення від нагромадженого негативу через каяття та сповідь (у церкві), прощення образ ближньому наповнення очищеної душі духовним змістом. На даному етапі завданням психотерапії є навчіння людини рухатися духовним шляхом через сильне устремління до Бога, повну віддачу Йому своєї волі; постійну молитву, яка підтримує живий зв'язок з Богом, а також щохвилинну боротьбу з гріховними помислами та спокусами [1, с. 17–19].

Серед завдань духовної психотерапії є навчання безумовної жертвовної безкорисної любові на противагу любові взаємовигідній, товарно-грошовій на кшталт «ти – мені, я – тобі»; усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між вчинками людини та подальшими подіями її життя. Духовна психотерапія може застосовуватися в цілісному психотерапевтичному комплексі разом із

загальновідомими гештальт-терапією, психоаналізом, психосинтезом, символ-драмою та ін.

Висновки. Отже, з позицій духовної психології будь-яка адикція – хімічна чи нехімічна – це захворювання душі. Категорія пристрасті/адикції відображає не тільки психологічні, а й моральні витoki поведінки людини, є процесом деформації душевної сфери.

Дієвим засобом позбавлення від пристрасті є духовна психотерапія. Основою методу є те, що людині допомагають набути власний духовний досвід шляхом усвідомлення й прийняття власного психічного стану і психотравмувальної ситуації як закономірного наслідку неправильних учинків; очищення від нагромадженого негативу з поступовою самотрансценденцією.

1. Басанский П. Л. Духовные первопричины невротических расстройств и духовная психотерапия как метод их коррекции / П. Л. Басанский // Психиатрия и религия на стыке тысячелетий : сб. науч. работ Харьк. обл. клинической психиатрической больницы №3 (Сабуровой дачи) и Харьковской медицинской академии последипломного образования / под общ. ред. П. Т. Петрюка, Р. Б. Брагина. – Х. 2006. – Т. 4. – С. 17–19.
2. Вламос И. Православная психотерапия: Святоотеческий курс врачевания души / Иерофей Вламос. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2004. – 250 с.
3. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина / Зейгарник Б. В. // Психология личности: норма и патология / Зейгарник Б. В. – М., 1998. – С. 198–263.
4. Любченко О. О. Вплив методів православної автотрансформації на особистісне зростання : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук. / О. О. Любченко. – К., 2004. – 21 с.
5. Савчин М. В. Християнський ідеал духовно розвиненої людини / М. В. Савчин // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. інс. психології ім. Г. С. Костюка АНПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К., 2010. Т. XII, ч. 3. – С. 340–347.
6. Фромм Э. Догмат о Христе / Э. Фромм. – М. : Олимп, изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – 416 с.
7. Яссман Л. В. Духовность личности : учеб. пособ. / Л. В. Яссман, Н. В. Марьясова. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 107 с.

УДК 159.946.3

Марина Оран

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ ЇЇ МОВЛЕННЕВОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена розгляду питань функціонування мовленнєвого досвіду в структурі особистості. Проаналізовано результати емпіричного дослідження взаємодії інтелектуальних особливостей особистості та елементів внутрішньої і зовнішньої структури її мовленнєвого досвіду. Сформульовано висновки про те, що своєрідність поєднання взаємозв'язків елементів структури мовленнєвого досвіду з особистісними характеристиками зумовлює індивідуальну своєрідність мовленнєвого освоєння світу особистістю.

Ключові слова: особистість, інтелект, мовлення, мовленнєвий досвід.